

קתדרה

לתולדות ארץ-ישראל ויישובה

23-24
1982

יד יצחק בן-צבי, ירושלים • ניסן תשמ"ב • 23

הנחת-יסוד מקובלת בהיסטוריוגרפיה הציונית היא כי הקמתה של מפלגת פועלי ארץ-ישראל, בעקבות איחודן של 'אחדות-העבודה' ו'הפועל הצעיר', היתה תנאי וראשית ליצירתה של ההגמוניה של תנועת העבודה הארץ-ישראלית ביישוב ובתנועה הציונית. תוך שלוש שנים למן הקמתה של מפא"י, בבחירות לאספת הנבחרים השלישית ולקונגרס הציוני הי"ז ב-1931, ובבחירות לקונגרס הציוני הי"ח ב-1933, נקבעה בכורתה של תנועת העבודה יחד עם בכורתו של היישוב היהודי בתנועה הציונית. יריביה של מפא"י אכן היו ערים לעובדה זאת. הם השקיפו על איחוד מפלגות הפועלים בקנאה ובדאגה, וגם לא במעט ביקורת עצמית.

בעיני יריביה של מפא"י היתה אמת-המידה להערכת האיחוד הפוליטי והרעיוני של שתי מפלגות הפועלים בראש וראשונה אמת-מידה פוליטית. האיחוד, כך כתב זמן לא רב לאחריו יוסף ספיר, עתיד להקיף במהרה את המפעל הציוני כולו ב'חגורת-ברזל' צרה ודחוקה של האידיאולוגיה הסוציאליסטית. זהו איחוד של מפלגות המהוות מיעוט ביישוב ובהסתדרות הציונית, אך בזכותו הן עתידות עתה — כמפא"י — לבסס את ה'דיקטטורה' של מפלגות הפועלים בארץ. הקמת מפא"י נתפשה אפוא בעיקר כיצירת הכלי הפוליטי להשלטתו של מיעוט ביישוב. מפא"י לא זאת בלבד שהיא משתלטת על מוסדות היישוב ומוסדות התנועה הציונית, היא גם משליטה את אגדת בכורתה ועליונותה בתודעה הציונית עד כי 'כבר עתה נידונות כל הבעיות הישוביות לא מתוך אובייקטיביות ציונית, אלא מבחינת "עם השמאל" או "כלי השמאל", "בעד השמאל" או "נגד השמאל"'.¹

הקמת מפא"י היתה אפוא הזדמנות למחנה 'האזרחי' ביישוב ולתנועה הרבזיוניסטית לבחון את פשר חולשתם ואת חוסר-יכולתם להקים גוף פוליטי מלוכד דוגמת הסתדרות העובדים הכללית ודוגמת מפא"י. אבל לא פחות מכך היתה זאת הזדמנות לבחון את האויב הפוליטי והאידיאולוגי, לתהות פעם נוספת על קנקנו, לברר את גורמי כוחו, לחזות את מהלכיו לעתיד. בחינה כזאת, מנקודת המבט של היריבים, שעל-כן היא בחינה מתוך עוינות, וחסרה את ההתפעמות ואת תחושת התמורה וההשג של יוצרי האיחוד ומחייביו. יש בה גם כדי ללמד הרבה על המבקרים עצמם ועל השקפת-עולמם. מפרספקטיבה היסטורית יש בניתוח הביקורת הזאת עניין רב, שכן היא מאפשרת לבחון את היחס בין 'דימוי המציאות' בן הזמן לבין 'המציאות', כפי שהיא מצטיירת בעיני החוקר ככלות ויכל שנים.

בעיני הרבזיוניסטים בארץ-ישראל היתה הקמת מפא"י בחינת 'כיבוש הציונות' על-ידי המפלגות הסוציאליסטיות בתנועה הציונית, ומכאן הטיית הציונות מדרך-המלך הלאומית-המדינית שלה. מפא"י השתלטה תחילה על ההסתדרות הכללית והפכה אותה למערכת המנוצלת כל-כולה להגברת כוחה של המפלגה ביישוב ובתנועה הציונית. המנגנון השתלט על המפלגה ואיתה — על

1 י' ספיר, בוסתנאי, כ"ב כאלול תרצ"ג.

קואליציה פוליטית תוך הסכם ושיתוף-פעולה עם חוגים אחרים, נראה בעיני הרביזיוניזם כטכסיס-ערמה שכוונתו להוליך שולל את המחנה 'האזרחי' ואת הציונות הכללית. הנה כי כן, מה שנראה בעיני ז'בוטינסקי, בשנות העשרים כביטוי למנטאליזם 'זעיר-בורגנית' של מפלגות הפועלים ואבדן הלהט המדיני האקטיביסטי שלהן (ובעיקר של 'פועלי ציון' ו'אחדות-העבודה'), נתפש עתה — בשנות השלושים — כמהלך שקול ומדוד של פוליטיקאים רבי-תושיה. 'קונסטרוקטיביזם סוציאליסטי' החל מתפרש למעשה למן שנת 1925 ואילך לא ככנייה 'מלמטה' של חברה יהודית חדשה בידי תנועת העבודה, אלא כהשתלטות על חברה יהודית-בורגנית קיימת, והקמת דיקטטורה פועלית המבוססת על כספי קרן היסוד.³ תיאור זה פתח בעיה פנימית בביקורת הרביזיוניסטית על תנועת העבודה, שמצד אחד תקפה בחריפותה מה שתוארה כאידיאולוגיה של 'מלחמת מעמדות' הנובעת מן האידיאולוגיה הסוציאליסטית, שהיא תוכנית להלאמה של אמצעי הייצור במשק; ומצד שני תיארה בלעג את הקונסטרוקטיביזם הסוציאליסטי של תנועת העבודה הארץ-ישראלית כ'סוציאליזם אוטופי', כלומר טענה שמפא"י אינה בעצם מה שהיא מתיימרת להיות. הפיתרון היה אפוא: ה'קונסטרוקטיביזם הסוציאליסטי' הוא הדרך המיוחדת שאימצה לעצמה מפא"י, בנסיבות המיוחדות של היישוב ושל התנועה הציונית, ל'הלאים' את המשק היהודי בארץ-ישראל ולהשתלט על התנועה הציונית.

מה שתואר על-ידי אנשי תנועת העבודה — ומתואר כך גם על-ידי ההיסטוריוגרפיה הציונית — כסינתזה בין שני מרכיבים יסודיים — ציונות וסוציאליזם — תואר על-ידי מבקרי מפא"י כשעטנו שלא יתכון, שכן זוהי סינתזה בין ניגודים. מה שנוצר במציאות כתוצאה מהסינתזה בין ה'חיות' (הציונית) וה'אנטי-חיות' (הסוציאליזם), היא מערכת ערכים צבועה ומתחשדת והתרוצצות פנימית בתוך מפא"י. חמור מכך לעניין הציוני; בשל הקונסטרוקטיביזם איבדה מפא"י את להט האקטיביזם המדיני שלה. כיוון שהיא נצרכת לאמצעי-מימון כדי ליצור את המשק העצמי שלה, וכיוון שמקורות המימון באים מההסתדרות הציונית, צריכה מפא"י ללכת בקו המדיני המתון של וייצמן. כלפי חוץ היא מציגה פנים של מתינות, כשמטרתה העיקרית היא כיבוש השלטון ביישוב והנצחת שלטונו של המיעוט על הרוב תוך שימוש באלים, אם יש צורך בכך.⁴

אכן הביקורת הרביזיוניסטית העוינת, שליוותה את מפא"י מראשיתה ואת התקדמותה לקראת ההגמוניה, ביקשה לחשוף את המכאניזם של השלטון ואת היחס המורכב בין אידיאולוגיה וערכים לבין המעשה הפוליטי והמשקי. מה שנראה כסינתזה מקדמת וחיוכית, נתפש על ידי הרביזיוניזם בעיקרו של דבר כדו-פרצופיות מכוונת וערמומית או שנובעת מטבע הדברים. הרביזיוניזם הכיר למעשה ברב-ממדיות של מפא"י ושל תנועת העבודה שאותה הנהיגה מפא"י; במידה רבה אף נתקנא בה וניסה לחקותה, אבל כיוון שהשקף על מפא"י מבחוץ, מתוך איבה וסלידה עמוקה, העדיף לפרש את הרב-ממדיות לא כהתפתחות היסטורית מחויבת המציאות וחיוכית, אלא כהצלחה מרשימה של תנועה פוליטית המשתמשת בשתי זרועות — זו המהפכנית וזו הקונסטרוקטיבית — כדי להגיע בפעולה משולבת אל היעד — שליטה טוטאלית על התנועה הציונית ועל היישוב היהודי בתחום הפוליטי, הכלכלי והתרבותי כאחד. ביקורת זאת חשפה לא רק איבה ותסכול עמוק, היא גם

3 ראה מכתבו של ז'בוטינסקי ל"ב שכתמן מה" 18 ביולי 1925, מכון ז'בוטינסקי, א/15/2.
4 האיחוד בין 'אחדות-העבודה' 'האקטיביסטית' והסוציאליסטית ו'הפועל הצעיר' המתונה והלא-סוציאליסטית נתפש כאן כאיחוד בין הצדדים השליליים של שתי המפלגות: 'אחדות העבודה' ו'יתרה' על האקטיביזם המדיני שלה, ואילו 'הפועל הצעיר' נסחפה ונבלעה באידיאולוגיה המרכזיסטית ואיבדה את ייחודה.

ועידת היסוד של הציונים הרביזיוניסטים (הצה"ר), פאריס 1925

היישוב. מעתה עמד ברשות המנגנון הפוליטי ממסד חזק, השואב לתוכו את חלק הארי של ההון הלאומי הציוני, והמסוגל להפעיל סנקציות חברתיות וכלכליות, להרעב את מי שאינו חבר בו ולהפלותו לרעה. מפא"י לא הוקמה אפוא כמפלגה של הפועל השכיר, המאורגן והנאבק על תנאי-שכר ותנאי-עבודה הוגנים, כמו בארצות הדמוקראטיה המערבית. מפא"י היא מפלגתו של הפועל המאורגן השבע והיא מאפשרת לו — ללא מהפכה סוציאלית אלימה — להשתלט על המוני ה'אביונים' ביישוב ועל הזעיר-בורגנות לרבידיה השונים. במציאות היישובית נוצרה ההסתדרות עשירה, חזקה, ביורוקראטית, המנהלת על-ידי מפלגה סוציאליסטית, הרודה ומנצלת את הזעיר-בורגנות החלושה והמפוצלת.²

מה שתואר על-ידי דוברי מפא"י כ'קונסטרוקטיביזם ציוני' תואר אפוא בעת ובעונה אחת כמסווה אידיאולוגי של הכוונה האמיתית, ולא כהתמתנות ופראגמטיזם, שפירושו המעשי ביישוב הוא 'מלחמת מעמדות' נוסח מפא"י: במקום 'כיבוש השלטון' במהפכה, כיבוש השלטון באמצעות השתלטות והשתררות הדרגתית על קופת ההסתדרות הציונית ועל המשק הפרטי בארץ-ישראל. מה שבתוך מפא"י עצמה נראָה כדרך של פשרה ופראגמטיזם, החותרת להפוך את מפא"י למרכזה של

2 ראה: ז'בוטינסקי, 'שלטון האגרוף', חזית העם, 11 בנובמבר 1932. הביקורת המפורטת על ההסתדרות ומפא"י היא בספרו של ח' בן-יריחו, העם והמעמד, תשי"ב, והיא מסכמת את עיקרי הביקורת למן שנת 1925 ואילך. וראה על כך בספרי, מרוב למדינה, התנועה הרביזיוניסטית — התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי, תל-אביב 1978, עמ' 232-255.

חשפה את עולמם הפנימי של המבקרים ואת הדרך הפשטנית והחד־ממדית בה ניתחו את המציאות ההיסטורית; אבל דווקא בה יש להאיר על תופעות ומגמות בהתפתחותה של מפא"י למן ייסודה, שהבנתם יכולה וצריכה להשלים את העיון ההיסטורי. הטיעון כי עליית מפא"י לשלטון איננה תהליך הגיוני ומחויב המציאות של ההיסטוריה הציונית, אלא 'תאונה היסטורית' שצברה תאוצה וכוח, בשיטות שונות ובאמצעים שונים, עומדת כמובן בניגוד גמור לתיאור ההיסטורי המקובל. גם אם נדחה אותו, הרי בחינתה של ההיסטוריה הפוליטית של היישוב למן 1930 לאורו, יש בה כדי להוסיף לה חיבור וזווית־ראיה נוספת.